

О. І. Ромців,

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
асистент кафедри конституційного та міжнародного права,
здобувач кафедри кримінального права та психології

І. М. Зубач

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
доцент кафедри кримінального права і процесу,
канд. юрид. наук, доц.

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В ПРОЦЕСІ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

© Ромців О. І., Зубач І. М., 2015

Стаття присвячена дослідженню алгоритмів використання поліграфа як одного із засобів подолання протидії процесу розслідування та розкриття злочинів у сфері службової діяльності.

Ключові слова: злочин, службова діяльність, протидія, розслідування, поліграф.

О. И. Ромцов, И. М. Зубач

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОЛИГРАФА В ПРОЦЕССЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РАССЛЕДОВАНИЮ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: РЕАЛИИ СЕГОДНЯШНЕГО ДНЯ

Статья посвящена исследованию алгоритмов использования полиграфа как одного из средств преодоления противодействия процессу расследования и раскрытия преступлений в сфере служебной деятельности

Ключевые слова: преступление, служебная деятельность, противодействие, расследование, полиграф.

O. I. Romtsiv, I. M. Zubach

THE POLIGRAPH IN THE PROCESS OF OVERCOMING THE COUNTERACTION TO INVESTIGATION OF CRIMES IN THE SPHERE OF SERVICE ACTIVITY: REALITY TODAY

The article investigates the algorithms use the polygraph as a means to overcome resistance process of investigation and detection of crimes in the sphere of service activity.

Key words: crime, service activities, combating, investigation, polygraph.

Постановка проблеми. Криміналістика, як явище наукового буття, перебуває у постійному та безперервному розвитку, який кореспондує із загальним розвитком суспільства, науки та техніки. Про це свідчать доволі масштабні зміни у створенні нових засобів, способів та ідей щодо збагачення теорії та практики винайдення, закріплення та використання різноманітних слідів злочину, методики їх розслідування тощо. Не є винятком і такий напрямок, як викриття неправди та

з'ясування реального інформаційного стану суб'єкта кримінального провадження під час його взаємодії із іншими суб'єктами та системою кримінального судочинства загалом. У межах завдань нашого дослідження цей аспект діяльності слідчого є дуже важливим, адже саме укріплення інформації про злочинну подію доволі часто стає основною перешкодою та дієвим засобом для протидії розслідуванню злочинів досліджуваної нами категорії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним питанням дослідження проблем отримання вербальної інформації та використання поліграфа у кримінальному судочинстві останнім часом було приділено доволі багато праць як відомих вчених (Р. С. Белкіна, В. О. Волинського, В. К. Весельського, В. С. Кузьмічова, Ю. К. Орлова В. К. Лисиченко, П. А. Лупинської, М. Я. Сегай, М. А. Селіванова, А. П. Сошнікова, П. П. Тищенко, М. Є. Шумило, Т. Р. Морозової, Л. Д. Удалової, Ю. І. Холодного тощо), і молодих вчених-спеціалістів, які розкривають зміст роботи із поліграфом та місце досліджень з його використанням у процесі здобуття криміналістично значимої інформації в сучасному кримінальному судочинстві (Д. А. Мовчана, О. І. Мотляха, Т. А. Лешковича, С. В. Поповічева тощо). Однак, конкретних напрацювань, які б стосувалися розгляду місця досліджень із використанням поліграфа серед засобів та методів подолання протидії, сьогодні, на жаль, практично не існує, що і зумовило наш інтерес до питання в контексті виконання завдань нашого дослідження.

Метою статті є з'ясування значення поліграфа для процесу розслідування злочинів, аналіз його переваг та недоліків, а також можливостей його використання під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Слід погодитись із відомим вітчизняним фахівцем Л. Д. Удаловою, що традиційні прийоми виявлення інформаційного стану суб'єкта й викриття неправди можуть бути не завжди результативними. Наявний арсенал криміналістичних засобів та прийомів викриття винного певною мірою обмежений, а межі їх застосування здебільшого детермінуються обсягом зібраних у справі доказів і можливостями їх використання під час проведення слідчих дій [1, с. 3-4].

Саме тому, останнім часом підвищений інтерес з боку науковців та практиків становить нові, нетрадиційні засоби отримання інформації, які ґрунтуються на методах роботи із людською психікою за допомогою алгоритмів гіпнотерапії, біоенергетики, одорології, кінесики, фізіономіки, психофізичних досліджень за допомогою поліграфа тощо.

На нашу думку, одним з найбільш вдалих і таким, який можна успішно використовувати для виконання завдань подолання протидії розслідуванню злочинів, є застосування поліграфа під час досудового розслідування.

Сучасний поліграф – це комплекс точних медичних приладів, які безперервно та синхронно фіксують таку динаміку опитуваної особи, як тиск крові, частоту пульсу, глибину і частоту дихання, гальванічні реакції шкіри, ступінь м'язового напруження, біотоки мозку – разом близько 20 показників. Кількість різних показників, які реєструє і записує поліграф, називається кількістю його каналів. Наприклад, п'ятиканальний поліграф – це пристрій, який одночасно фіксує зміни п'ятиох таких показників. Вони записують реакцію у такий спосіб, щоб оператор чітко бачив, яке саме питання викликало певну реакцію опитуваного. Сам прилад пов'язаний з досліджуваною особою за допомогою системи контактних датчиків [2, с. 366]. Поліграф (або детектор брехні) є різновидом психофізіологічної апаратури і являє собою комплексну багатоканальну апаратну методику реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних стимулів (тестових завдань) та перетворення отриманих фізіологічних показників активності в електричні сигнали, що відображаються у вигляді графіків і поліграм [3, с. 100]. Аналіз інформації, отриманої від людини під час опитування за допомогою поліграфа, дає змогу одержувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує [4].

Звертаючись до закордонного досвіду, зауважимо, що перевірки на поліграфі проводять у понад 75 країнах світу, серед яких загальноновизнаним лідером є США. Великою популярністю він

користується в діяльності правоохоронних органів Японії, Туреччини, Ізраїль, Бельгії, Індії, Казахстану, Канади, Китаю, Колумбії, Латвії, Литви, Естонії, Македонії, Південної Кореї, Сербії, Сінгапуру, Фінляндії, Хорватії, Чорногорії. Серед держав-сусідів: Польщі, Болгарії, Чеської Республіки, Словаччини, Словенії, Угорщини, Росії, Білорусі, Молдови та інші [4].

Зокрема відомий російський поліграфолог В. О. Волинський, зазначав, що сьогодні достовірність отриманої за допомогою поліграфного тестування інформації коливається від 75 % до 95 % (згідно з різними джерелами) і стосовно технічного, тактичного та етичного аспектів його застосування чаша наукових терезів схиляється на користь поліграфа [5, с. 283–285].

Детально роаналізувала використання поліграфа у практиці правоохоронних органів Л. Д. Удалова. Він засвідчив, що такі оцінки, як “ненауковість” або “наукоподібність” стосовно поліграфа неправомірні, а його результати ґрунтуються на винятково наукових та науково-технічних засобах отримання даних [6, с. 184, 185].

Насамперед слід констатувати, що застосування поліграфа в кримінальному судочинстві є допустимим. Це відповідає критеріям законності (жоден правовий акт не містить заборони його використання, він не порушує прав людини, принципів кримінального судочинства чи процесуальних гарантій особи), етичності (поліграф ніяк не принижує гідність людини і не є аморальним за умов правильного його застосування) та безпечності (жодної небезпеки життю чи здоров'ю особи він не становить) [7, с. 33].

Як свідчить практика, дослідження із застосуванням комп'ютерного поліграфа активно використовується у роботі правоохоронних органів України в межах досудового розслідування кримінальних проваджень (за останній рік їх було проведено близько 5 000 [8]). Поліграф також активно використовували під час підбору працівників нещодавно створеного Антикорупційного бюро тощо. Проведення таких видів експертиз не забороняється ні чинним Кримінальним процесуальним кодексом України, ні базовим Законом України “Про судову експертизу”, ні іншими правовими актами, які регламентують проведення судових експертиз в Україні. А деякі з них прямо передбачають його використання у практиці роботи різноманітних установ та відомств. Так, в ОВС існує окрема Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України № 842 від 28.07.2004 року. До того ж про неабияку важливість використання поліграфа у практиці судів та правоохоронних органів свідчать і останні зміни в інших законодавчих актах, що регламентують підготовку та призначення судових експертиз. Так, в Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (затвердженні Наказом Мініюсту від 8 жовтня 1998 року № 53/5) були внесені відповідні зміни щодо офіційного закріплення досліджень із використанням поліграфа як окремого методу судової експертизи [9].

Відомо дві форми використання досліджень із застосуванням поліграфа. Перша, це залучення фахівця-поліграфолога під час проведення допиту особи для отримання криміналістично орієнтуючої інформації (де результатом є психофізіологічне інтерв'ю, оформлене у вигляді, схожому на довідку спеціаліста) і, друга, це проведення повноцінного експертного дослідження у формі судово-психофізіологічної експертизи (СудПФЕ), як самостійного виду експертизи, із висновками експерта, які можуть виступати повноцінним доказом у суді [10].

Для подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності можливості поліграфа слідчий може використати у таких випадках (слідчих ситуаціях):

- коли є розбіжності у свідченнях двох співучасників злочину і вони (або один з них) до певної міри протидіють встановленню істини та розслідуванню;
- коли мають місце розбіжності між конкретними фактами та показами свідка або злочинця;
- коли підозрюваний має бажання довести власну невинуватість, що часто слідчим сприймається як елемент протидії розслідуванню. Проте тут використання поліграфа постає у біполярному вигляді: з одного боку, як інструмент з'ясування істини по справі, а з іншого – як інструмент захисту. Щодо останнього, на нашу думку, питання використання поліграфа для захисту потребує окремого дослідження;

– виявлення слідчим самообмови підозрюваним (у злочинах досліджуваної нами категорії це особливо актуально, коли до протиправного діяння причетні посадовці високого рангу, а виконавець “бере всю вину на себе”);

– у випадку, коли слідчий підозрює здійснення протиправного тиску на учасників кримінального провадження (підозрюваних, свідків, експертів тощо) корумпованими працівниками правоохоронних органів.

Крім того, поліграф у межах подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності можна використовувати під час проведення такої слідчої дії, як пред’явлення до впізнання [11, с. 169-172]. Так, поліграф можна використовувати перед пред’явленням для впізнання (в ході опитування особи, передбаченого ч. 1 ст. 228 КПК України) або після проведення впізнання з метою перевірити правдивість особи, яка здійснювала впізнання. Ще одним способом застосування поліграфа в цій слідчій дії є проведення впізнання безпосередньо під контролем поліграфа. Організаційною особливістю такого впізнання є те, що впізнавані об’єкти повинні пред’являтися особі по черзі, а поліграф фіксуватиме реакції особи на них [12, с.193]. Особливо це стосується злочинів про перевищення влади або службових повноважень із застосуванням насильства, коли потерпілий боїться назвати реального злочинця або вказати на предмет, яким його катували тощо.

Також не можна відкидати використання поліграфа як засобу профілактики протидії розслідуванню. Злочинець або свідок, що відмовився від проведення психофізіологічного інтерв’ю чи проведення психофізіологічної експертизи із використанням поліграфа, в певний момент починає викликати у слідчого підозру щодо надання ним неправдивої інформації. Але якщо підозрюваний не несе відповідальність за це, то свідок у разі не надання або надання неправдивої інформації може бути притягнутий до кримінальної відповідальності. Всі ці обставини зумовлюють можливість профілактичного впливу застосування досліджень із використанням поліграфа на процес протидії розслідуванню.

Важливим моментом у процесі запровадження заходів із використанням поліграфа є відеофіксація цих заходів під час їх проведення. Це унеможливить сумнів у достовірності результатів проведення таких заходів та заангажованості чи корумпованості спеціаліста-поліграфолога.

Однак, із безперечними перевагами використання поліграфа під час розслідування кримінальних проваджень є і низка нагальних проблем, які негативно впливають на поширення проведення таких досліджень загалом та й на подолання протидії розслідуванню зокрема. Так, вивчення реального стану проблеми нормального впровадження методу спеціальних психофізіологічних обстежень у роботу правоохоронних органів вказує на такі чинники, які зумовлюють подібний стан речей:

– безпідставно негативне ставлення частини вищого керівництва органів внутрішніх справ і відомчих науковців до методики досліджень за допомогою поліграфа. На відміну від практичних працівників органів і підрозділів внутрішніх справ, чие позитивне ставлення до поліграфних обстежень переважно формувалося у ході співпраці із поліграфологами, ставлення до поліграфа частини високопосадовців і науковців неоднозначне, а нерідко й взагалі – виражено негативне;

– значний супротив поширенню методики з боку юридичних служб МВС, працівники яких свого часу заявляли, що “якщо у законах України не прописано слово “поліграф”, то й використовувати його не можна”. При цьому ігнорувалося, що у законах не прописані назви і інших приладів, за допомогою яких успішно здійснюється досудове слідство: проводяться експертизи, збирається доказова база. Адже жоден законодавець не встигає за розвитком науки та техніки. Не брали до уваги юристи і той факт, що у законодавстві не вказуються конкретно, наприклад, і назви психодіагностичних методик, на підставі використання яких спеціалісти здійснюють психологічну, психолого-психіатричну експертизи. Поза тим результати таких експертиз успішно використовуються у судах;

– відсутність вітчизняної матеріально-технічної бази, а саме вітчизняного поліграфа. Оскільки в Україні поки не існує власного сертифікованого виробництва поліграфів, купувати їх доводиться у Росії або країнах далекого зарубіжжя. Багато українських поліграфологів використовують у своїй роботі прилади американської компанії Lafayette Instrument, яка є лідером світового ринку[4].

До того ж основною проблемою застосування поліграфа як ефективного засобу отримання криміналістично значимої інформації та реального засобу, за допомогою якого можна вдало долати протидію розслідуванню, залишається відсутність чіткого законодавчого його закріплення як легітимного науково-технічного засобу в Україні [13, с.169–173].

Деякі вчені в межах вирішення цього питання пропонують внести поліграф до переліку засобів, які можна використовувати під час допиту, шляхом внесення відповідних змін до КПК України [14, с. 19], але нам здається, що це обмежить виконавців і зосередить їх на застосуванні поліграфа лише під час допиту, а як ми побачили, його можна ефективно використовувати і під час проведення інших слідчих дій.

На нашу думку, в якості одного з найбільш вдалих способів вирішення цієї проблеми слід вважати слушні пропозиції авторів Проекту Закону України “Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)” (№ 2521 від 12.03.2013р.) про доповнення КПК України новою статтею 264-1 “Перевірка правдивості показів особи на поліграфі (детекторі брехні)”. Ця стаття повинна містити: визначення перевірки на поліграфі, загальні вимоги до проведення такої перевірки у кримінальному провадженні, необхідність та можливість її проведення відповідними судовими експертами державних спеціалізованих установ. Також ця стаття повинна передбачати вимогу добровільності перевірки та обов’язковості її відео-фіксації. Однак, алгоритми, методика, конкретний перелік осіб і установ, що можуть проводити такі заходи, застереження, обов’язки і права сторін повинні бути прописані в окремому нормативно-правовому акті, який би мав методично-роз’яснювальний характер.

Загалом пропозиції про закріплення конкретних (зазвичай, нетрадиційних) технічних засобів або методів у КПК України час від часу лунають у наукових колах [15, с. 18-22; 16, с. 63–68]. Водночас, виокремивши групу нетрадиційних методів, було б доцільним назвати й іншу групу “традиційні методи”, яку сьогодні нормативно не закріплено. Проте визначальною вимогою допустимості методів у кримінальному провадженні є їх науковість. Однак, сьогодні навіть ті науковці, що безпосередньо досліджують це питання, не називають ні установу, в якій можна проводити поліграфічні дослідження, ні належність спеціаліста до певної галузі. Так, О. І. Мотлях зазначає, що це має бути спеціаліст “конкретної галузі наукового пізнання” [10, с. 117]. І це також є певною проблемою неврегульованості питань процесу та суб’єктів застосування поліграфа у кримінальному судочинстві. Хоча, за нашим переконанням, враховуючи логіку застосування поліграфа та зміст його роботи, по-перше, цей метод можна сміливо називати науковим, але нетрадиційним, оскільки в практику роботи правоохоронних органів він увійшов порівняно недавно, а по-друге, проводити таке дослідження повинен спеціаліст-поліграфолог, що отримав відповідний фах у спеціальній освітній установі, яка має ліцензію на підготовку таких спеціалістів. Все це також має бути нормативно врегульовано та закріплено у вищезазначеному відповідному нормативному акті. Однак, сьогодні можна констатувати, що підготовка таких спеціалістів проходить у повній організаційно-правовій вакханалії, оскільки немає єдиного стандарту підготовки таких кадрів. Тому на практиці склалась ситуація, що, спеціальність “поліграфолог” у Державний перелік спеціальностей введена, а конкретних вимог до підготовки таких спеціалістів немає, як і немає відповідних процесуальних вказівок щодо участі таких спеціалістів у проведенні відповідних заходів із використанням поліграфа на рівні КПК України. І це, на нашу думку, є беззаперечною прогалиною в законодавстві.

Висновки. Неefективність окремих традиційних методів отримання вербальної криміналістично значущої інформації свідчить про необхідність розширення засобів подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності за рахунок застосування кардинально нових та незвичних, нетрадиційних методів здобуття цієї інформації. Із усього арсеналу таких засобів, напрацьованих в теорії та практиці криміналістики, одним з найбільш вдалих та дієвих, на нашу думку, є дослідження із застосуванням комп’ютерного поліграфа.

Незважаючи на явні та беззаперечні переваги використання поліграфа у досудовому розслідуванні, існує також низка проблем правового та організаційного характеру, які гальмують процес його легалізації на рівні КПК України, а отже і впровадження в діяльність правоохоронних органів. Найшвидше вирішення цих проблем дозволить ефективно та повно використовувати усі можливості поліграфа і під час розслідування та розкриття злочинів у сфері службової діяльності, і подолання протидії з боку зацікавлених суб'єктів.

1. Удалова Л. Д. *Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України. Автореф. дис. ...д-ра юр. наук: 12.00.09 / Л. Д. Удалова.* – К., 2006. – 28 с. 2. Пунда О. О. *Право на особисту недоторканість та перспективи використання поліграфа у кримінальному провадженні / О. О. Пунда // Прівняльно-аналітичне право.* – № 3–1/2013. – С. 366–369. 3. Біленчук П. Д. *Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика: [моногр.] / за редакцією П. Д. Біленчука.* – К., 2013. – 419 с. 4. *Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)” № 2521 від 12.03.2013.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058. 5. *Вольнський В. А. Криміналістическая техника: наука – техника – общество – человек / В.А. Вольнский.* – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 311 с. 6. Удалова Л. Д. *Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія / Л. Д. Удалова.* – К., 2005. – 324 с. 7. *Нанівський В., Лешкович Т. Перспективи використання поліграфа у кримінальному судочинстві / В. Нанівський, Т. Лешкович // Вісник Національної академії прокуратури України.* – 2014. – № 1 (34). – С. 33–38. 8. *Алесковський С. Методика израильских полиграфологов и современные украинские реали / С.Алесковский / [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://polygraph.ua/ru/assotsiatsiya/stati/188-metodika-izrailskikh-poligrafologov-art-all-relevant-technique>. 9. *Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (затверджені Наказом Міністру від 8 жовтня 1998 року № 53/5.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page>. 10. *Мотлях І. О. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як можливе джерело доказів / І.О. Мотлях.// Репозитарій Національного авіаційного університету. Наукові статті – 2013.* – С. 117–121. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/12585>. 11. *Дубягина О. П. Опознание в практике розыска человека и раскрытия преступлений (научно-методические аспекты) [Текст] / О. П. Дубягина, Ю. П. Дубягин, С. Г. Логинов.* – М.: Юрлитинформ, 2006. – С. 169–172. 12. *Лешкович Т.А. Форми використання поліграфа у кримінальному провадженні / Т. А. Лешкович // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* – 2013. – № 6-1. – том 2. – С. 192–195. 13. *Мотлях О. І. Нормативно-правове регулювання використання поліграфа правоохоронними органами зарубіжних країн / О. І. Мотлях // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. Серія “Право та державне управління”.* – 2011. – № 4. – С. 169–173. 14. *Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні, тактичні аспекти) / В. К. Весельський.* – К.: НАВСУ-НВТ “Правник”, 1999. – 126 с. 15. *Карпов Н. Исчерпаны ли возможности нетрадиционных средств и методов / Н. Карпов // Закон и жизнь.* – 2004. – № 11. – С. 17–22. 16. *Клевцов О. Можливості використання гіпнозу в оперативно-слідчій практиці право охоронних органів / О. Клевцов // Право України.* – 1998. – № 7. – С. 63–68.